

❖ מכתב ט' ❖

הרב רפאל עמיחי חדאד

ישיבת כסא רחמים, בני ברק

ר"ח ניסן תשפ"ג

לכבוד מערכת קובץ 'המשביר' הע"י

זרח והופיע אל עבר פנינו הכרך התשיעי במספר, מלא וגדוש בכל מקצועות התורה, ותופע עליו נהרה, מאיר כברקים, בשמי שחקים, בפרט במאמרי הרב העורך נר"ו דולה מים מבורות עמוקים, שבעתיים מזוקקים. ולחיבת הקודש אמרתי לשלוח מעט הערות, אשר כתבתי בין השורות.

א. בענין אמירת קרבנות לת"ח (עמ' קג), ראיתי כי הרב הכותב נר"ו כתב להקל בזה, וציין למ"ש בספרו שמחת יהודה (ח"ב סי' א). וזכורני שבאה לידי תשובתו זאת לפני כמה שנים ובאותו זמן שמעתי בשם הגר"ש אלישיב זצ"ל שאין שום אפשרות הלכתית לפטור ת"ח מאמירת פתיחה וקרבנות. ואע"פ שיש מקום לפקפק באמינות הדברים, מ"מ הדברים לכשעצמם מסתברים מאד, שאם ת"ח לא ייקראו מי יקרא, ואטו מרן שכתב כן בש"ע לעמי הארץ כתב כן. ולא תמצא בספרות השאלות ותשובות מהדורות הקודמים שאלה כגון דא, כי כל כהאי גוונא הוא חלק מעבודת המקום ברוך הוא. רק בימינו אלו באים רבים ועומים על עצמם 'איצטלא דרבנן' כאילו חסים על זמנם כ"כ שאין להם זמן של עשר דקות בשביל זה. וחסידים ראשונים היו שוהים שעה אחת לפני התפלה וכו' (ברכות דף ל ע"ב), ואנו לדרגה זאת לא הגענו, אבל עכ"פ החוכה המוטלת עלינו מן הדין נעשה. כך נראה לפי קוצר דעתי. ומה שהביא שם עדות מבעל המנחת חינוך שאמר שמי שעוסק בהוראה אין לו ללמוד משניות. ע"כ. מרן הב"י עצמו חולק ע"ז, שהרי היה לומד משניות דבר יום ביומו, ומי כמוהו מורה יורה, אשר על פיו יצאו ועל פיו יבואו.

ב. כמו כן ראיתי מ"ש הרב העורך שליט"א על מנהג עתיק בירושלים שילדים אמרו ש"ח פעמים את הפסוק 'שובו שברו לנו מעט אוכל' (בראשית מג, ב) בימי חנוכה. ודברים אלו הזכירו לי מ"ש הרי"ל מימון ז"ל בספרו חגים ומועדים (עמ' פח) כי בימי החנוכה היה נהוג לשחק את משחק השחמט [ובמקו"א כתבתי ע"ד] ויש סמך לזה בשו"ת מהר"י מברונא (סי' קלו). ע"ש. והנה בעבר הוא כונה משחק ה'שאך' וכיום שח. ואפשר לומר

ו. ולחביבות הדברים אמרתי להביא מה שכתבתי בזה, אף כי העלתי ארוכה ושבה והיתה לבא'ר: אגדה עממית – שמעתי בילדותי – מספרת כי ממצאי משחק 'השחמט' היה שלמה המלך ע"ה. ואח"כ מצאתי לרי"ל מימון בספרו חגים ומועדים (עמ' פח) שנגע בנקודה זו: "השך" היה והוא גם עכשיו בזמנינו שעשוע נפוץ בין היהודים. ולמרות מה שלפי דעת ראש שבטי ישראל, רבנו שלמה יצחקי (רש"י) הרי "שחוק שקורין אישקיקיש (מביא) לידי זימה" (כתובות דף ס"א ע"ב ד"ה דמיטללא) – התמחו רבים מגדולי ישראל וחכמיהם במשחק זה. אגדה אחת אומרת כי משחק השך – הוא המצאתו של שלמה

המלך (ראה בית המדרש לילינק חדר ו עמ' 124-126) וכו'. ומפורסמת היא חידתו של ראב"ע על שחוק האישקקי (שירי הראב"ע הוצאת 'אחיאסף' ח"א סי' עא): ארץ בלי אדמה; מלכיה ושריה הולכים בלי נשמה; אם המלך שממה, לא תחיה כל נשמה; ע"כ מדברי הרי"ל מימון. וראה למון רה"י נר"ו בהגהתו לספר בתורתך (עמ' 278) שכתב כי כללי משחק השחמט ידועים על שם הראב"ע שציין אותם בשיר שקול. ע"ש. וכיון לזה. וע"ע בספרו מגדולי ישראל (ח"א עמ' סט) מה שכתב על המעשה עם הרמב"ם והראב"ע בדבר השחמט. ע"ש. ובספר אוצר הידיעות (ח"ב כרך ב עמ' קסט ערך משחקי חנוכה) ציטט את כל המקורות שזכר בחגים ומועדים שם, בלי להביא גאולה לעולם, וראה עוד לקמן. והנה מצד הסברה ניתן לומר ששלמה המלך יצרו, כי חכמה רבה יש בו. ובנוסף, הוא משחק עתיק יומין שהרי הוזכר בתלמוד (לפרש"י). וראה בספר בית דוד על המשניות (קורניאלדי, מס' שבת פכ"ג מ"ב) שהביא דברי רש"י בכתובות, וכתב: וראיתי בספר דברי הימים של הפורסט"י וכו' שכתב דשחוק זה היה המצאת שר צבא קרוב לת"ק שנה מהאלף השלישי וא"כ הוא קדום אפי' לחכמי המשנה ואין לתמוה שהוזכר בגמרא. ע"ש. מ"מ המעיין בבית המדרש לילינק שציין, יראה דברים מוזרים עד מאד, ופורסם ע"ז מאמר נאה בקובץ ישורון (כרך כא עמ' תשנט) תחת הכותרת "מדרש חז"ל או מדרס עמי הארצות", והנני להעתיק מה שכתב שם:

[מעשה שלמה ובניהו], "עוד בחכמה אחת הגה שלמה ותהי שעשועיו... המציא את משחק השאך [שחמט] ויאהבהו" - מי שמאמין ששלמה המציא את השחמט מוזמן להאמין גם להמשך. יום אחד שיחק המלך שלמה בשאך עם בניהו היועץ הראשי שלו, [כן! הכוונה לאותו בניהו שנדרש עליו במסכת ברכות יח, ב: רב פעלים מקבציאל, שריבה וקבץ פעלים לתורה. והוא הכה את שני אריאל מואב, שלא הניח כמותו לא במקדש ראשון ולא במקדש שני... איכא דאמרי דתבר גזיזי דברדא ונחת וטבל, איכא דאמרי דתנא סיפרא דבי רב ביומא דסיתוא. - בניהו זה לא בירר וליבן עם שלמה הלכות בסיפרא דבי רב, אלא היה משחק עמו שחמט], כאשר הסכין עד כה. - ועכשיו מתבקש הקורא להאמין להמשך; בניהו מנצל רגע ששלמה מביט בחלון, ולוקח [-גונב] אחד מ'הפרשים' של שלמה מעל טבלת המשחק, שלמה [על אף חכמתו] אינו מרגיש ובניהו מנצח לראשונה במשחק נגד שלמה המלך. בהמשך מחשב שלמה את מהלך המשחק, ומגלה את אשר עולל בניהו. לכן מפתה שלמה שני גנבים לגנוב מאוצרו ולוכד אותם, ושואל את הסנהדרין מה דין הגונב מהמלך, בניהו ראש הסנהדרין חושב שהכוונה אליו, ומודה על פשעו. המלך סולח לו, והסנהדרין שופטים לתלות את שני הגנבים המסכנים על עץ. אשרי המאמין! אולי עוד נזכה שאחד המאמינים לבדיות כאלו ידפיס בירור, ליישוב שיטת מדרש זה שהסנהדרין פסקו דינם של גנבים אלו להתלות על עץ [חידוש בהלכות ד' מיתות ב"ד]. ע"כ.

ובאמת נראה שהרב מימון נרגש מזה, ולכן כתב 'אגדה אחת אומרת', כי שם מדרש ודאי אין לו. ואולי מחמת שבעל 'המציאה' למדרש זה הוא אהרן ילינק, שאינו חשוד על מידת האמת כאשר אינה משרתת את המטרה - שילוב בין אדיקות לחופשיות, לכך לא התיחס אל דבריו ברצינות, אלא רק כאגדת עם שלא היתה ולא נבראה. ובאמת רוב ככל המדרשים שביא בספרו נראים כבדויים ואכמ"ל. וכאן נראה לי שבנה דבריו ע"פ המובא בספר חסידים (סי' ת): אחד שיחק עם חבריו בקוביא והרויח, ואותו שהפסיד גנב אצל אותו שהרויח התיבה של עץ ששוחקין בהן כגון צחקת השקקי ודומיהן, עד שחזר והרויח מה שכבר הרויח ממנו ושאל אם יש לו עון, א"ל בתר גנבא גנוב וטעמא טעים וכו'. ע"כ. ויש דמיון רב בין המעשים. וברוך היודע.

והמעניין שגם כאן הרב המחבר אוצר הידיעות בספרו משמחי לב (ירושלים תשע"ב עמ' ריד) הביא את המעשה הנז' בשלמה ובניהו, וכתב וז"ל: פשוט לכל בר דעת כי מדרש זה אינו אלא 'מדרס עם הארץ'. ע"כ. ומוכח בבירור שראה הדברים בקובץ ישורון שהבאתי למעלה (שהרי מה שסיים מדרס וכו' היא כותרת המאמר בישורון), ושוב פעם מנע ממנו טוב. וה' הטוב יכפר בעד.

גדולי ישראל ששיחקו שחמט

מהר"ח בנבנשתי בספרו כנסת הגדולה (הגהות הטור חו"מ סי' שע) הביא עדויות על כמה מגדולי ישראל ששיחקו במשחק זה, והא לך לשונו: שחוק האישקאקי [השחמט], ריא"ז הובאו דבריו בשלטי הגבורים סוף עירובין (דף ל"ה ע"ב אות ג) אוסר. אבל בעל שלטי הגבורים ז"ל מתירו, משום דהוי דבר חכמה, ולזה הסכים מהר"א עשון בסימן ק"פ. וכן ראיתי למורי הרב ז"ל [מהרי"ט] ולכל גדולי הדור שלא היו מוחין במי שהיה שוחק בו, וגם שמעתי עליו שכשהיה רואה שניים משחקים שחוק דאישקאקי היה מלמד להם דרך השחוק. גם על הרב מהר"י בסאן ז"ל שמעתי עליו שהוא עצמו היה שוחק שחוק האישקאקי. ע"כ. ובלייל ניטל יש כמה אדמורי"ם שהיו משחקים בזה כמוכבא בס' נטעי גבריאל (חנוכה - הלכות ניטל פ"ד ה"י), ולזה כיון בשו"ת עטרת פז (כרך ה חיו"ד ריש סי' ח). ע"ש. ובשו"ת גם אני אודך לרי"ח אבוחצירא (ח"י סי' מג) כתב שראה פעם תמונה שהאדמו"ר מלובאוויטש משחק יחד עם חמיו הרבי הרי"צ זיע"א משחק השחמט בליל הניטל. ע"ש. וראה בכתב העת תחומין (כרך ו עמ' 311) במאמר שפורסם מאת הגרי"א הרצוג שכתב כי יש מסורת על רבנו שמעון הגדול בעל הילקוט שמעוני שהיה שחקן גאוני בשחמט, וכן רבי יהודה ליאון די מודיני חיבר ספר מעדני מלך על השחמט (נדפס בפראנקפורט שנת תפ"ו). והביא עוד כמה שמועות על חכמי ישראל בזה. ע"ש. ויש לציין מהמסופר על רבי משה פיינשטיין כי בילדותו היה שחקן טוב בשחמט (הילולא קדישא - אדר עמ' תקלב).

אולם מרן החיד"א בברכ"י (או"ח סי' שלח) כתב כי אף בחול שומר נפשו ירחק מהם. והגם שהרב כנה"ג כתב דגדולי ישראל נטפלו בו. הנח לגדולי ישראל דודאי מעשיהם לשם שמים, דאפשר דהיו חולים בחולי השחורה, ומשום רפואה לאסוחי דעתיהו בבא דוא"ג ולמהדר אתלמודיהו וכיוצא קעבדי. ע"ש. וראה בלב דוד (פרק ז) שהתמרמר על המשחקים בזה גם בחול משום ביטול הזמן וכו'. ובשמחת הרגל (לימוד א לשבועות) המליץ על זה: "ישחקו עצמותם של האשקאקי", להבל דאמ"ה". ועיין בשבט מוסר (פרק מב) שכתב על המשחקים בו דברים חריפים מאד, ומפיו לפידים יהלוכו וז"ל: יודע המחשבות ובוחן הלבבות יפרע מן האיש המוציא זמנו להבל וריק, כי בעת שהוא פנוי מעסקו במקום שילך לעסוק בתורה במה שיודע, או להלון לבית המדרש לשמוע דברי חכמים וחדותם כדי ללמוד דעת ויראת ה', מוציא זמנו לבטלה בשחוק האישקא"ק. והבא למחות בידו משיב לו שכוונתו הוא לחדד השכל, והאמת הוא שמאס בתורת ה' ובדרכיה ולא חפץ בה לבו. ומשום זה בוחר בשחוק מעסק התורה, ובעבור שלא יחזיקוהו רשע שמגיע לו נזק משיב שכוונתו לחדד שכלו, ואינו יודע שבתשובה זו מעיד על עצמו שהתורה היקרה בזויה בעיניו חס ושלום להיות בדעתו שהשחוק מחדד שכלו יותר מהתורה שכתוב בה תורת ה' תמימה משיבת נפש, עדות ה' נאמנה מחכימת פתי וגו'. ואם כוונתו כפי האמת לחדד דעתו היה לו לעסוק בתורה כי אין חכמה כחכמת התורה ואין חידוד גדול ממנה, כי מפי עליון מקור החכמה נאמרו דבריה ויושר אמריה אם כן מוכרח שכופר בתורה בלבו ובמי שנתנה שהוא הקדוש ברוך הוא מלא כל הארץ כבודו וכו'. ע"ש. וע"ע בשו"ת מנחת יצחק (ח"ג סי' לג) מה שכתב בשם הראשית חכמה. ע"ש. וראיתי בשו"ת שמש צדקה (חיו"ד סי' לב) בתשובת ההמ"ח שקרא על משחק זה "שחוק של חכמה שאפי' איבוד זמן לגמרי אין בו". [ויש קצת משמעות ליסוד זה מדברי הריטב"א (סנהדרין דף ק ע"ב) לגבי ספר בן סירא. ע"ש]. וראה ומה שכתב אליו הגאון רבי יהודה בריאל (רבו של הרב אמונת חכמים) בתשובתו שם. ע"ש.

ולסיום אמרתי לחתום במעשיה נאה על הגאון מהרש"ם המובאת בספר 'מהרש"ם הפוסק האחרון' (עמ' 30): פעם ביקר את מהרש"ם רב מפורסם מרוסיה והשתעשעו בתורה, לסוף שאל הרב את מהרש"ם אם הוא משחק בשך. מהרש"ם השיב לו: "ודאי!". אז לקח הרב מתרמילו ארגז השך והזמין למהרש"ם לשחק עמו. מהרש"ם עמד ולקח מארגז הספרים את הש"ך ואמר בחיוך קל: "זה הוא השך שלי. בוא ונשחק!" והראה לו בשולי הש"ך מה שחידש. ועל כגון דא נאה לומר "שח-מט"...

בדרך צחות שנהגו לקרוא פסוק זה ש"ח פעמים כסגולה לנצחון במשחק... אך אין בידי בנותן טעם לדרך זו מדוע נבחר פסוק זה דוקא.

ג. עוד ראיתי מ"ש הרב העורך נר"ו בענין נישוק תפילין של ראש קודם הנחתן (עמ' תמג), והביא בסוף דבריו מספר האר"י שבחבורה (פרק ג הערה ז) לרבי עזרא לוי נר"ו שהעלה שראוי להחמיר מלנשק הציציות אחר ברוך שאמר מחמת הפסק. הנה הרב הנ"ל פרסם דבריו בירחון אור תורה התשע"ח (סי' כד), ושלחתי מכתב למערכת (ונדפס בגליון אייר סי' פח מכתב קיח) להעיר ע"ד במ"ש להביא ראיה להחמיר מהבא"ח והחס"ל, שהרי הם בעצמם כתבו לעשות כן (והביאם בריש דבריו). וגם עוד כמה חכמים באו"ת העירו על דבריו עם ראיות לקיים המנהג (שם סי' נה מכתב עו, סי' צז מכתב קלט). וכן נתבטא ע"ד מרן רבנו המאיר לארץ שליט"א בשיעורו השבועי (בית נאמן גליון מספר 99) ואמר שאין בזה הפסק. ומה מאד הוה תמיהא לי שאחרי שהעירוהו דברים ברורים חוזר להדפיס את מאמר זה בספרו. אך שוב אחר זמן בא לידי ספרו הנ"ל וראיתי שכבר נדפס בשנת התשע"ה, וא"כ מאמרו באו"ת שם הוא משנה אחרונה. ועכ"פ ממקרים כעין אלו יש ללמוד שכאשר אדם מוציא ספר לאור שיפרסם קטעים ממנו לפני, למען ישוטטו רבים ותרבה הדעת וכמ"ש מו"ר נר"ו בהקדמה לשו"ת בית נאמן ח"א. ע"ש.

הלכ"ד העב"י

ע"ה רפאל עמיחי חדאד ס"ט

ישיבת "כסא רחמים" תכב"ץ